

Merta, Rudolf

## K otázce mluvnického a "terminologického minima" ve výuce němčiny

*Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná.*  
1962, vol. 11, iss. A10, pp. [191]-199

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100189>

Access Date: 19. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

RUDOLF MERTA

## K OTÁZCE MLUVNICKÉHO A „TERMINOLOGICKÉHO MINIMA“ VE VÝUCE NĚMČINY

Snahám o redukcí a zjednodušení mluvnické látky ve výuce cizích jazyků a zejména němčiny se v poslední době dostává znovu zvýšené pozornosti. U nás se touto otázkou zabýval E. Beneš;<sup>1</sup> již delší dobu se podobnému problému věnuje H. Becker,<sup>2</sup> mající ovšem na zřeteli především problematiku německé školy v NDR. Obdobné úvahy nacházíme i v odborné literatuře sovětské.<sup>3</sup>

Školský systém se u nás stejně jako v řadě zemí socialistického tábora v posledních letech podstatně změnil. Škola se stává jedním z nejdůležitějších nástrojů budování socialismu a přešla od zaměření humanistického k náplni polytechnické. Páteř výuky a výchovy spočívá vedle mateřského jazyka v oborech přírodovědných a technických, kdežto ostatním předmětům — a tedy i cizím jazykům — se ve vyučovacím procesu dostává charakteru nepreferovaných disciplín. Je tedy třeba při výuce cizích jazyků, na něž je pamatováno jen malým počtem vyučovacích hodin, postupovat s maximální efektivností a intenzívně využívat každé hodiny; na vysokých školách je situace obdobná.

Jak vyplývá z uvedených úvah a článků, je třeba celou jazykovou výuku přeorientovat: první místo nemá již patřit gramatice, nýbrž spíše lexiku; je třeba odstranit atomizaci mluvnické látky, způsobovanou dodržováním příliš přísných pravidel; gramatické chyby jsou druhořadým problémem; místo paradigmát je nutno věnovat větší pozornost syntagmatům — zkrátka učitel má při výuce uplatňovat z gramatické látky jen tolik, aby naučil žáky tvořit věty z osvojené slovní zásoby, a to užíváním strukturálních vzorců, metodami imitativně-intuitivními apod.

Ještě nižší míru požadavků v mluvnické látce — pokud ovšem jde o znalost čistě receptivní — navrhuje A. Rykl,<sup>4</sup> (např. u substantiv jen nácvik sklonění členů a rozpoznání plurálu, u adjektiv vypuštění deklinace, u předložek pádové reke apod.).

S myšlenkou redukce mluvnického učiva souvisí a stále se proplétá otázka gramatické terminologie. Hlasy, volající po jejím zjednodušení, sjednocení a po zmenšení počtu odborných názvů, používaných ve vyučování, nejsou v Německu (ale ani jinde v Evropě)<sup>5</sup> nikterak nové. Připomeňme tu stručně snahy o realizaci této myšlenky nejprve u Němců. Podnět dal v r. 1912 Wiener Neuphilologischer Verein; po první světové válce pracoval v těchto intencích zvláštní výbor, v němž pod vedením Klaudiva Bojungy zasedali filologové (m. j. L. Sütterlin), učitelé i novináři. Výbor vypracoval a předložil své návrhy tehdejšímu říšskému ministerstvu vnitra, které jim mělo dát charakter úřední normy, avšak takového schválení se jim nedostalo. Návrh vyšel také tiskem.<sup>6</sup> V roce 1955 dochází v otázce mluvnického názvosloví k úřednímu zásahu v NDR, kde z podnětu Německé akademie věd v Berlíně vydává ministerstvo osvěty (Ministerium für Volksbildung) listinu<sup>7</sup> se 140 termíny, jichž se má závazně užívat při vyučování německému jazyku na základní škole (Grund-

schule). Úsilí o další kroky v této otázce pokračuje, jak vyplývá z prací H. Beckera, především z jeho článků, citovaných v poznámce;<sup>2</sup> jde tu jednak o zjednodušení gramatické terminologie, jednak o revizi celého způsobu, jímž se vyučuje mluvnicka na německé škole v NDR. Becker tu klade otázku (a odpovídá na ni), s jakým minimem mluvnických pouček — a tím nepřímo i termínů — může úspěšně pracovat učitel při výuce němčiny na nižších školských stupních a také odborník, jehož úkolem je výuka němčiny pro cizince. Protože nepředpokládáme, že se Beckerovy práce dostanou do rukou širší zainteresované veřejnosti, seznámíme čtenáře v rámci tohoto článku s jejími podstatnými myšlenkami, které Becker ostatně předkládá k diskusi.

Nejdříve však hodláme zaujmout stanovisko k problému německé gramatické terminologie. Žádná věda se neobejde bez terminologie. Otázka vhodnosti a upotřebitelnosti mluvnických termínů není jednoduchá. Německá gramatika — jak vědecká, tak školská — si dosud nevytvořila systém jednoznačných, obecně platných a závazných odborných názvů. Ty mají v němčině trojí provenienci: jsou tu vedle sebe slova latinského nebo řeckého původu (a jejich poněmčené adekváty), výpůjčky z moderních řečí a neologismy. Jazykověda — jako ostatně každé odvětví vědy a techniky — musí neustále zpřesňovat a zdokonalovat důležitý nástroj, jímž jsou termíny. Škola zase chce mít termíny krátké, výstižné, lehce zapamatovatelné, stabilní, hlavně však takové, které by svou jazykovou formou zachycovaly co nejvíce z podstaty označovaného jevu. Hledání stále vhodnějších termínů má ovšem stinnou stránku — pro jednu věc pak existuje často více názvů: bylo např. zjištěno, že pro šest německých časů je k dispozici 34 odborných názvů.<sup>8</sup>

Uvedme hned na tomto místě, o jaké problémy tu jde. Přítomný čas (prézens) plní, jak známo, několikerou funkci: vyjadřuje časovou přítomnost, obecnou platnost, budoucí děj, rozkaz, a jako praesens historicum označuje i děj minulý; perfekta můžeme použít i k označení budoucnosti (srv. např.: „*Wenn du die Angelegenheit erledigt hast, schreibe mir*“); L. Weisgerber proto navrhuje přímo odstranění termínů prézens i perfektum. Ještě vážnější je problém, týkající se názvu pro německé nesložené préteritum. Ve starších vědeckých i školských gramatikách se setkáváme jen s termínem „Imperfekt“, v novějších (zejména pak v našich učebnicích němčiny pro střední školy) už máme „Präterit“ (popř. „souminulý čas“). Termín imperfektum nebyl zvolen vhodně. Byl převzat z latinské gramatiky. Je známo, že latinské (a také např. francouzské) imperfektum není označení vhodné pro analogický jev v německé kategorii slovesného času (ostatně víme, že mezi préteritem slabých a silných sloves v starším období německého jazyka, nelze klást rovnítko, neboť v prvním případě jde asi o indoevropský aorist, v druhém o indoevropské imperfektum; jinak je tomu ovšem dnes). Žáci zde mohou být svedeni představou, jež se skrývá pod názvem, a domnívají se, že jde o děj nedokonalejší, imperfektivní; pak se vnáší z našich slovanských jazykových jevů do němčiny kategorie vidu, která ovšem v germánských jazycích má jiný charakter než v jazycích slovanských. Odtud pramení časté překládání „imperfektních“ tvarů, např. *ich ging* jako *chodil, chodíval jsem* proti *ich bin gegangen* — *šel jsem*.

Uvedl jsem příklad pro termín, s nímž nejsou spokojeni pedagogové; s jinými zase jeví nespokojenost i lingvisté. Jak známo označil J. Grimm substantivní flexi jako „slabou“ a „silnou“ podle bohatství flektivních koncovek (patrně stejně dobře se mohl rozhodnout pro termíny „bohatý“ a „chudý“). Toto Grimmovo pojmenování se vžilo tak, že ho užívají téměř všechny gramatiky (J. Erben ve svém „Abrissu“ mluví o „typech“). Zde je třeba připojit několik slov. Deklinační aparát v němčině se v poslední době pokládá právem za předimenzovaný — sotva totiž najdeme substantivum, jež by mělo různé tvary pro všechny pády v sg. i pl. Podívejme se při

této příležitosti na celou německou deklinaci substantiv. Metodická praxe tu vytvořila termín „smíšené“ sklonění; jestliže se již vyskytl názor, že by bylo možno celé „slabé“ sklonění převést do slovníku (Bakonyi<sup>9</sup>), bylo by to patrně ještě snadněji proveditelné u sklonění „smíšeného“. Odstranění jakési co do flexe „zvláštní“ skupiny slov, počítaných k smíšenému sklonění, se již rýsuje: u slov typu „der Friede(n)“ považujeme za základní tvar „der Frieden“ a připojujeme poznámku, že toto substantivum se vyskytuje převážně bez tohoto -n v nom. sg. (Toto řešení navrhuje jak Becker, tak Beneš.)

Uvedme v této souvislosti vlastní zkušenost. Při souhrnném opakování probrané látky o deklinaci substantiv se osvědčuje „eliminační metoda.“ Redukujeme-li její podstatu na minimum, zní: „Nešetřme v plurále koncovkou (-e)n u feminin, ale u maskulin a neuter.“ Je ovšem použitelná především pro pěstování řečových dovedností, tedy pro mluvení, konverzaci, kde je zapotřebí značné pohotovosti a kde lze postupovat podle zásady, že chyby v gramatice mají menší váhu než chyby v lexiku. Bůbec se osvědčilo — pokud naše učebnice zachovávají dělení na „deklinacionální třídy“ — vycházet při opakování a získávání uceleného obrazu o německé deklinaci substantiv od těch podstatných jmen, která tvoří nejmenší skupinu, k skupinám větším, tedy asi takto: 1° „smíšené“ sklonění neuter a maskulin, 2° „slabé“ sklonění (maskulin), 3° substantiva na -er (typická pro neutra) 4° maskulina a neutra na -er, -el, -en 5° substantiva s plur. -e s přehláskou a (u neuter vždy) bez přehlásky. Pořadí podle frekvence jevů je tedy opačné než bývá tradiční řadění v běžných školských mluvnicích (nejnovější naše učebnice němčiny pro střední školy je už má).

H. Becker redukuje celý tradiční poznámkový aparát k sklonění adjektiv v přívlastku na počku: „Před německým substantivem klademe koncovku zájmen, ale pouze jedenkrát. Má-li tedy už člen nebo zájmeno koncovky, dostane adjektivum jen: -e v nom. sg. (u fem. a neutra i v akusativu), jinak -en; v jiném případě přijímá samo tyto přípony... jen v gen. sg. m. a n. je obvyklejší -en místo -es.“<sup>10</sup>

V minimalistickém pojetí gramatické látky je možno vyhnout se i termínům „přímý“ a „nepřímý“ („důrazový“) pořádek slov (Beneš: „Klaďte v němčině podmět na 1. nebo na 3. místo.“)<sup>11</sup> V nejpřísnějším minimu by patrně bylo možno akceptovat pro syntax stanovisko, že máme pět spojek (und, aber, oder, sondern, denn), po nichž se na pořádku slov nic nemění, dále nacvičovat jako lexikální jednotky spojky podřadící. Bude pak ještě nutno vysvětlit postavení spojek námlich, ja, kaum a užívání spojek párových (např. sowohl — wie auch, weder — noch); některé problémy zůstanou zatím sice nevyřešeny, např. věta srovnávací, „dass“ znamenající „aby“ (ve větě účelové) a „že“ (ve větě předmětné), souvětí podmínkové bez spojky apod., lze však říci, že podrobná klasifikace německých vedlejších vět může být nahrazena nácvikem hypotaktických spojek, zejména tam, kde je dosud cílem výuky pouhé receptivní zvládnutí jazyka (s nímž se ovšem — jak uvedeme dále — nechceme spokojit). Jinak má problém výuky syntaxe v němčině a v češtině odlišný ráz: proti poměrné volnosti pořádku slov české věty je v němčině dodržována přísná norma přímého a nepřímého pořádku slov a koncového postavení určitého tvaru slovesného ve větě podřízené; obě zásady nutno cvičit na stereotypech (např. vzorových větných modelech, „sentence patterns“ nové anglosaské metodické literatury — myšlenka, která zasluhuje pozornosti a podrobnějšího rozpracování i pro němčinu (pro angličtinu tak učinila Z. Rampasová).<sup>12</sup>

Věnujme nyní pozornost opět myšlenkám, které obsahuje Beckerova studie a které se opět týkají mluvnického názvosloví.

Mluvnickými termíny by podle Beckera měla být pokud možno slova základního fondu, čím

kratší a hovorovější (sprachgemässer) tím lépe. Vyjadřuje-li termín zároveň věcnou podstatu jevu, jest mu dát přednost před jiným termínem; proto Becker chválí např. termíny Dingwort, Tunwort, Mehrstufe, Meiststufe atd. Podružné jevy není třeba označovat zvláštními termíny (které se pak týkají třeba jen jediného slůvka — srov. reciproční zájměno). Důležité místo má v jazyce analogie — proto je nutno vycházet především z pravidelných a produktivních jevů. Přes výhrady k latinské terminologii, která podle něho není žákům běžná a nikterak tak bezpečná a mezinárodní, jak to její zastánci lehkovážně tvrdí, se jí Becker do značné míry drží, upouští však od některých termínů, které by v pojednání o gramatickém minimu, tedy o tom, co má být stručné, jasné a nezbytné, mohly působit nezvykle (např. Interrogativpronomen, subordinierende Konjunktion); téměř pro každý latinský odborný termín uvádí ovšem výraz německý, avšak upouští, až na malé výjimky („Abrückform“, „Bewirkform“) i od své vlastní originální terminologie, známé z jeho Mluvnice.<sup>13</sup> Studie se zabývá věcnými i terminologickými problémy všech slovních druhů, pořádek slov (který podle jeho mínění může v minimu nahradit výuku o syntaxi) dále — okrajově — některými problémy tvoření slov, interpunkce a mimo vlastní téma otázku minimální slovní zásoby. Ještě je třeba upozornit na to, že Beckerovo minimum má určité odstíny podle toho, kterým žákům nebo pracovníkům je určeno: mluví se pak o „nepříliš přísném minimu“, o „jednoznačném minimu“ a „nejpřísnějším minimu“.

Své výklady začíná Becker zájměnem. U „vlastního zájměna“ (což jsou slova, vycházející z „já“, personalia a posesiva) jsou man a selbst/selber „pomocníky“ (Helfer); reflexivní zájměno má pomocníka einander. Druhohou součástí zájměna jsou demonstrativa („Zeigewörter“), k nimž lze přiřadit i příslovce hier — dort — da a „párová“ demonstrativa (das paarige Zeigewort) der eine — der andere, ersterer — letzterer jakož i relativum včetně jeho spojení s předložkou (např. die Sache für die wir kämpfen), což však není nutno zahrnout do nejprísnějšího minima, kde mimo s der, die, das vystačíme s „párovými slovy“ (Paarungen) das, was; alles, was; da, wo. Třetí skupina zájměna jsou interrogativa, Fragewörter, zahrnující i tážací příslovce wo, wann, wie atd. a pomocníka irgend-, který činí z interrogativa neurčité demonstrativum. Podle Beckera lze vystačit k vysvětlení problémů zájměna, jak zde byly načrtnuty, „půl tuctu termínů“. K zvládnutí látky o substantivu je zapotřebí 15—16 termínů a toto číslo je možno v méně přísném minimu zvýšit přibíráním termínů Name, Stoffname, Beugung, Endung, Umlaut, Ableitung, stark, schwach na „dva tucty“. U adjektiva lze při výkladu vypustit termíny (adjektivum) „v přívlastku“ a „v jmenném přísudku“ tím, že užijeme opisů „přídavné jméno u podstatného jména“ a „přídavné jméno samostatné“; při komparaci se lze obejít bez termínu pozitiv (Grundstufe) — tak vystačíme zde s 1—3 novými termíny, protože jiné jsou známy z předchozích výkladů.

U slovesa vypouští Becker dělení na „Vollverb“ a „Hilfsverb“, neboť prý stačí označení „zeiten- und passivbildende Verben“; stejně není nutný termín „Genus“, protože postací „Passiv“; postradatelný je i „Indikativ“. Za „Modus“ lze říci prostě „Konjunktiv“ (který má dva tvary, „jednoduchý konjunktiv“, tj. k. preterita — zde Becker uvádí také svůj vlastní termín „Abrückform“, který však do minima nepatří); „er sei“ a „er habe“ jsou „vedlejší tvary jednoduchého konjunktivu“. Postradatelný je dále termín i věc „Exaktfutur“; místo „Ablaut“ a „Umlaut“ lze užívat termínu „Vokalwechsel“. Termíny „slabé“ („silné“) sloveso nahrazuje slovy pravidelný (nepravidelný); především ablautová slovesa jsou nepravidelná; sein, tun, gehen, stehen jsou „zcela nepravidelná slovesa krátkého tvaru“, modální slovesa jsou pak „lehce nepravidelná“. Do minima ražuje 100 nepravidelných sloves o třech hlavních skupinách podle shody nebo střídání kmenového vokálu (dvě skupiny tvoří „Zweiklang“ a jedna „Dreiklang“, tedy např. beißen — biz — gebissen vedle fahren — fuhr — gefahren a befehlen — befahl — befohlen.

V kapitole o syntaxi považuje Becker za nepostradatelné termíny „vedlejší“ a „nadrízená“ věta, tj. hlavní věta. Je však možno obejít se bez termínu „větné členy“, tedy bez příslovcového určení (je to „úda, místa, času apod.“), bez přívlastku („to a to patří k tomu a tomu slovu“), předmět je „tvar určovaný slovesem“. Konečně je problematické, zda se má pracovat s pojmy „Subjekt“ a „Prädikatsnomen“. Sám navrhuje užívání termínu „Satzkern“ (věta holá) a „Satzklammer“ (v. rozvítá); normální německá věta se tedy skládá z dvoudílného „jádra“, a pokud k němu patří více, rozšiřuje se jádro na „Satzklammer“.

Tak se tedy Becker ve svém minimu vzdává větší části tradičních mluvnických termínů. Je ovšem nesnadné stanovit počet „tradičních“ termínů, a kolik termínů potřebuje učitel-filolog normálně ke své práci např. na škole II. cyklu. Jisté je, že celé stovky termínů, které obsahují vědecké terminologické slovníky (např. Marouzeauův, Kielského, Vachkův) pro potřebu školy v úvahu nepřicházejí.

V našem případě jde o potřebu školy, a proto je zapotřebí jiných měřítek. Tak např. německá učebnice „Die deutsche Sprache“ (Lipsko 1957), určená pro inženýrské a odborné školy a pro vzdělání dospělých — je to tedy zhruba rozsah, požado-

vaný v mluvnické látce na naší všeobecně vzdělávací střední nebo na odborné škole — obsahuje asi 120 termínů; nutno však dodat, že toto číslo se vztahuje jen na termíny „základního terminologického fondu“ (což je můj termín), tedy zpravidla výrazy, mající kodifikovaný latinský adekvát. Toto číslo by ovšem značně vzrostlo, kdyby se k němu přičtla slova a slovní spojení, která patří k obecným slovům, a přece mají povahu odborných gramatických termínů, dále opisy, zpravidla definice. I takové číslo máme, uvádí je sám Becker, když říká, že většina učitelů pracuje asi s 270 termíny „aniž je si toho vědoma“ a že „takových třicet termínů musí znát každý“.<sup>14</sup> Bude tedy počet potřebných a užívaných odborných názvů zřejmě v rozmezí obou čísel.

Za české „minimum“ pak patrně můžeme pokládat pokusnou učebnici Němčina pro 9.—11. ročník (SPN Praha 1957—1959), určenou mutatis mutandis také pro „cizince“ ve smyslu Beckerova minima, tedy pro české žáky, učící se němčině. Pracuje asi se 150 termíny a dalších 20—30 speciálních slov je vzato z obecné slovní zásoby. Hranici mezi oběma druhy termínů je ovšem těžko stanovit, protože hranice mezi termíny a automatizovanými slovy je plynulá (srv. např.: oslovení, hovorový výraz, temná samohláska, opakovaný děj, aj.). Také bychom mohli vyčíslit, s kolika termíny pracuje každá z třech uvedených prací, aby vysvětlila příslušný oddíl látky:

	Becker	„Deutsche Sprache“	„Němčina“
Zájmeno	7	37	24
Podstatné jméno	24	40	37
Sloveso	20	60	60

Je však třeba položit si otázku, má-li smysl pokračovat v dalším výčtu. Je totiž nutno si uvědomit, že k číslům podle Beckera přistupují ještě — jak jsme už uvedli — termíny, vzaté z obecných slov (Kernwörter), která lze často připočítat k odborným termínům (srv. např. Konsonantenverdoppelung, mehrteilig, angesprochene/besprochene Person apod.), a to nejen u Beckera, ale i obou uvedených učebnic. Dále je samozřejmé, že řada odborných termínů je použitelná u několika druhů slov zároveň. Přesto však lze říci, že Becker hodlá pracovat s daleko menším počtem gramatických termínů, než je tomu v citovaných učebnicích.

Některé z Beckerových myšlenek považují za podnětné i pro naši vysokoškolskou praxi, když mám na mysli posluchače, kteří přicházejí do styku s němčinou bez náležité gramatické erudice (zejména to platí o posluchačích v mimořádných formách studia, dále pro jazykovou výuku pro zájemce z řad pracujících). Takovým posluchačům jde zpravidla o rychlé a přitom ještě postačující zvládnutí jazyka po praktické stránce. Zde se zatím nemůžeme stavět proti gramatickému aparátu co nejjednoduššímu, i když budeme zajisté mít výhrady.

Otázka správnosti a vhodnosti mluvnických termínů v normativních (a školských) mluvnicích představuje samostatný problém. Ukázali jsme na několika namátkou vybraných příkladech, že řada z nich našim potřebám nevyhovuje; nejinak je tomu i v celé oblasti jazykovědy. Náš tradiční systém gramatiky, který jsme zdědili v podstatě od Řeků a Římanů, nemůže natrvalo odolávat novým směrům v lingvistice. Platí to i pro terminologii?

Víme, že velký počet termínů není dosti výstižný. Mezi ně patří např. pojmenování dvou hlavních slovních druhů, substantiva a verba: latinské verbum znamená slovo vůbec a mělo by tedy být přičteno substantivu jakožto nejsilnější složce slovního fondu; termíny „Zeitwort“ i „Tätigkeitswort“ nevystihují rovněž celou funkci slovesa (J. Erben se o to pokouší termínem „das Zustand- oder Vorgangschilndernde Aussagewort“); neobstojí však ani název pro nejsilnější složku slovní zásoby, sub-

stantivum resp. německé „Dingwort“, a to ze stejného důvodu; málo vhodný je termín „pasivum“ (stejně jako „trpný rod“), nevhodné je označení pro „tři“ rody, (jestliže bereme v úvahu mimojazykovou skutečnost), „Eigenschaftswort“ neobráží pouze vlastnosti, jak napovídá název, avšak i latinské „adjectivum“ (a stejně „adverbium“) vyjadřuje jen nesamostatnost tohoto slovního druhu; „zájmenu“, „pronomen“ se vytýká přílišná mnohoznačnost a tedy nejasnost; řada termínů je odvozena z představy, podmíněné prostorově podle písma (srv. „Vorsilbe“, „Nachsilbe“, „Nebensatz“). Mnoho termínů moderní, synchronicky zaměřené normativní (někdy i školské) mluvnice opustily, když se změnil pohled na věc, srv. dělení sloves na 7 (u Sütterlina na 14, u jiných i na více) ablautových řad: stav, který v jazyce dříve existoval, konkrétně v němčině ještě třeba i v staré i v střední horní němčině, nemůže dnešnímu žákovi a zejména Něněmci nic říci — proto např. vidíme u W. Junga dělení sloves na „skupiny“ (Gruppen) a u Beckera na zmíněný již „Zweiklang“ a „Dreiklang.“

Historické hledisko se v dnešní mluvnici stává jen pomocným zřetelem, který nesmí diktovat postoj k systému současného jazyka: nositelem a rozhodujícím činitelem nového chápání skutečností jsou produktivní jevy jazyka.<sup>15</sup> Jazykověda se stále rozvíjí, stále vznikají nové kategorie (zkoumající formální stránku jazyka, jevy funkčně-formální, kategorie funkčně-sémantického pohledu na větu apod.) Stálý vývoj má za následek vznik nových termínů, které se snaží vystihnout nově objevené skutečnosti. Jak známo, netvořily se další termíny za období mladogramatického; nové směry si však vynucují nové termíny. Pro němčinu byl již vytvořen nový terminologický systém (H. Glinzem). Jeho terminologie byla zavedena do škol v Porýní—Vestfálsku a zajisté nebude bez zajímavosti sledovat, zda se udrží a prosadí i v jiných zemích Německé spolkové republiky a pak v ostatních státech německého jazyka — zda nebudou nepřekonatelnou překážkou jejímu rozšíření zřetel čistě politické, když už vůbec nepřihlížíme k důvodům věcným.

Jak tedy se má stavět k tomuto problému nového a starého škola? Pozorujeme tu různá stanoviska. Z četných hlasů pro novou terminologii uvádím vedle snah Glinzových (který se snaží o kompromis mezi potřebami jazykovědy a praxe) stanovisko lingvistů z Vysoké školy pedagogické v Postupimi. Ti žádají, aby se pedagogové všech druhů škol od Oberschule až po universitu „konečně posadili za jeden stůl a stanovili směrnice pro novou cestu ve výuce, sladili všechny dílčí cíle a vypracovali jednotné směrnice pro užívání nových potřebných termínů.“<sup>16</sup> Ještě důrazněji volá po vytvoření nové terminologie L. Weisgerber.

Naopak lze uvést opačné stanovisko význačných jazykovědců. Tak říká J. Vendryes: „La terminologie est une question de goût, elle ne touche pas aux réalités;“ F. de Saussure: „... la linguistique travaille sans cesse sur des concepts forgés par les grammairiens, et dont on ne sait, s'ils correspondent réellement a des facteurs constitutifs du système de la langue;“ nebo: „En matière de la langue, on s'est toujours contenté d'opérer sur des unités mal définies;“ je příznačné, že tyto výroky volí H. Glinz jako motto své mluvnice Innere Form des Deutschen (Bern 1952), v níž vytvořil — jak již bylo uvedeno — zcela novou gramatickou terminologii.

Problém gramatické terminologie je také třeba ještě dořešit po stránce teoretické: „Problém terminologie po teoretické stránce, jak jsme viděli z referátu A. A. Reformatského, zůstává nevyřešen,“ zjišťuje v závěru diskuse na všesvazové terminologické konferenci SSSR V. V. Borisov.<sup>17</sup>

Chceme-li zvážit důvody pro tu či onu snahu, není možno prostě podle osobních sklonů prohlásit jednu tendenci za správnou a druhou za pochybenou. Tak jednoduchá věc není. Usílí o ten či onen směr vývoje gramatické terminologie je ovlivněno

celou životní praxí autorů. Sedí-li někdo celý život v badatelské pracovně, pak je nutno považovat jeho vědeckou přesnost za rozhodujícího, ne-li jediného činitele, který určuje směr vývoje mluvnického názvosloví. Avšak ten autor, který působí dlouhou dobu jako pedagog a vidí, jaké potíže činí žákům nejednotná a rozkolísaná mluvnická terminologie, podtrhuje nutně činitele didaktické. Z vlastní zkušenosti vím, že ve škole nelze připisovat gramatickému termínu tu důležitost, kterou mu přisuzují jazykovědci. Žákům ve škole termín nic neříká, ať už jde o termín v jazyce národním nebo o termín internacionální; je to prázdné slovo, které teprve výkladem nebo obsírným vysvětlením v psaném projevu nabývá konkrétního obsahu. Termín v mateřském jazyce má ovšem výhodu, že je snáze zapamatovatelný, na druhé straně však může vést k nepřesnému výkladu, zejména když by tu hrála úlohu jeho případná emocionální složka. U každého žáka je zpravidla smysl pro etymologii vyvinut natolik, že např. termín *Gegenwart* považuje za děj současný s aktem promluvy. Mnohdy však půjde o zachycení děje budoucího nebo i minulého. Z takového hlediska by bezesporně měl přednost latinský termín *præzens*, který je pro žactvo, neznající latinu, prázdným zvukem; tuto vlastnost mají i termíny, které se nesnaží zachycovat obsah, nýbrž jen formu příslušného gramatického jevu (např. něm. *Partizipium I, II, Umschreibung mit „würde,“ 1. (2.) Stammformi apod.*). Teprve učitelovo vysvětlení, že jde o děj současný s aktem promluvy, může zjednat ve věci jasno. Myslím tedy, že v uvedeném případě je zcela lhostejné, půjde-li o termín „*Gegenwart*“ nebo o termín „*præzens*“ — teprve doplňující objasnění vysvětlí termín úplně.

Nejde však jen o zřetele školské výuky. I z hlediska čistě vědeckého lze mít proti překotnému vytváření nové terminologie námitky. Žádný termín není totiž zpravidla s to naprosto přesně a úplně zachytit podstatu označovaného jevu. Uvedme příklad. Ten, na koho se mluvčí obrací, se nazývá „druhou osobou.“ Avšak mluvčí se může k téže osobě obrátit i zbyvajících „první“ nebo „třetí“ osobou v jednotném i množném čísle. Tak např. říká matka neklidnému dítěti: „*Ich sitze ruhig und schreibe*“ — stejně tak ale to může říci učitel celé třídě. Oslovený je tedy vyjádřen „první osobou singuláru“. V otázce „*Wie geh's?*“ se mluvčí obrací na jednotlivce i na více osob „třetí osobou singuláru“; otázku „*Unterhalten wir uns gut?*“ nemyslí mluvčí zpravidla sebe, nýbrž jen osloveného (oslovené), takže pak má otázka smysl formulace „*Unterhältst du dich gut?*“ nebo „*Unterhaltet ihr euch gut?*“, při čemž poslední otázka může být míněna i jako oslovení jedince (zejména na venkově).

Plyne snad z toho, co bylo uvedeno, že je třeba vytvořit terminologii, která by už slovním zněním ukazovala, že jde o mluvčího, osloveného, či o toho, o němž se mluví? Jistě že ne. V převážné většině případů se mluvčí obrací na osloveného ustáleným tvarem, který můžeme bez rozpaků nazvat „druhou osobou jednotného čísla“, jde-li o jednotlivce, a „druhou osobou množného čísla“, jde-li o více jedinců. Je ovšem třeba vysvětlujícího dodatku, který uvádí též odchylky. Zda pak pro označení osloveného jedince uijeme termínu „druhá osoba jednotného čísla“ nebo „*persona secunda singularis*“, je lhostejné. Z uvedeného hlediska je rovněž lhostejné, budeme-li prosazovat termín „osoba oslovená“ nebo jakýkoliv podobný, protože ve většině případů se nám slovním zněním termínu nepodaří zachytit celou pestrost jazykové skutečnosti. Hraje tedy termín úlohu prostředku pomocného, i když metodicky důležitého: odtud také vyplývá uvedené dvojí stanovisko k problémům terminologie.

Z našich vývodů tedy vyplývá, že otázku přesnosti a výstižnosti gramatické terminologie nelze přeceňovat. Snaha o pokrok ve vědeckém bádání není totožná se snahou o vytvoření nové terminologie. Jen tam, kde by mohlo dojít k nedorozu-



mění (jako tomu bylo např. u termínu „imperpektum“), je třeba nejasný a nevhodný termín odmítnout. Stížnosti na nesprávnou a nevhodnou motivaci termínů neexistují pouze v otázce gramatické terminologie, jsou i v jiných oborech, např. technických i jiných (srv. „tryskové letadlo“, nebo dvojí obsah pojmu „demokracie“, „socialismus“ apod.)

Celý problém gramatické terminologie ve škole pak lze považovat za otázku spíše didaktickou než jazykovědnou, je to především otázka učebních plánů a metodických předpisů. Bylo by však záhodno, aby základem naší školské praxe zůstala ve výuce němčiny terminologie tradiční, tedy zhruba terminologie užívaná H. Paulem. Na nižším stupni půjde samozřejmě o terminologii v jazyce národním, neboť mezinárodní terminologie by znamenala pro žáky zbytečné zatížení. Na vyšším stupni — tedy na školách II. cyklu — by bylo přecházet napříště k terminologii mezinárodní, už s ohledem na případné pozdější studium cizích jazyků. V tomto smyslu postupují autoři československých učebnic němčiny pro střední všeobecně vzdělávací školy (ačkoliv v posledních vydáních počestili téměř všechny termíny až na infinitiv, kondicionál — který ovšem není běžným termínem pro gramatiky německé — a konjunktiv; je sporné, zda je vhodný termín „čas souminulý“ pro préterit — nač se vlastně vztahuje to „sou-“?). Domnívám se také, že náhlé zavedení nové, na tradici nevázané terminologie by znamenalo antikvování terminologie tradiční, platící už desítky, ba stovky let; je tu však také otázka, zda nové terminologické systémy (Beckerova Sprachlehre, Glinz) jsou opravdovým převratem nejen ve formě, ale i v obsahu. Stejně těžko je též možno rozhodnout, zda lze mluvnickou látku zcela zanedbat a tím se vrátit k jakési variantě někdejší „přímé metody“; ve vysokoškolské praxi — míní se tu výuka tzv. světového jazyka — je pak třeba nejdříve rozhodnout, zůstane-li cílem výuky pouhá receptivní znalost jazyka, nebo zda se přeorientujeme na vyšší stupeň, na aktivní zvládnutí jazyka; na tuto otázku nelze podle mého mínění odpovědět jednoznačně a ihned.

Naše úvaha se ovšem týká v prvé řadě problémů výuky němčiny na československých školách. Ve škole, kde základním prvkem vyučování je výuka mateřského jazyka, nelze ovšem úlohu mluvnice i mluvnické terminologie příliš zjednodušovat. Žáci si musí osvojit pevnou a jistou znalost mluvnice své mateřštiny, protože bez jejího zvládnutí nepochopí přesně myšlenku a nedovedou ji pak zvládnout jazykovými prostředky. Mluvnice přispívá k rozumovému rozvoji žáka a každé její omezení je tedy problematické.

<sup>1</sup> Článkem „Úloha mluvnice při vyučování cizím jazykům“, *Cizí jazyky ve škole*, 4, 1961/62, s. 145—155.

<sup>2</sup> *Säubern und Ausmerzen* (Zf. f. Deutschkunde, 1941, s. 239—247); *Hundert Thesen zur Sprachwissenschaft* (Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich-Schiller-Universität Jena 1952/53, s. 73—98); *Das Mindestmaß an Sprachlehre* (v témž časop., 1959/60, s. 141—159); *Teilsysteme der Schulsprachlehre* (tamtéž, s. 469—475).

<sup>3</sup> Srv. F. M. Rabinovič v čl. *K voprosu ob otbore grammatičeskogo materiala*, *Inostrannye jazyki v škole*, 6, 1961, s. 35—41.

<sup>4</sup> Antonín Rykl, *Otázka gramatického minima při vyučování jazykovým znalostem pro receptivní potřebu*, *CJ* 1959, s. 209—213.

<sup>5</sup> J. Marouzeau, *Lexique de la terminologie linguistique*, Paris 1951, předmluva.

<sup>6</sup> „*Vorschläge zu einer Vereinheitlichung der deutschen Fachausdrücke für die Sprachlehre*, Frankfurt a. M. 193.

<sup>7</sup> Srv. čas. *Deutschunterricht*, Septemberheft 1955.

<sup>8</sup> Theodor Steche, *Die Benennung der Zeitformen im Deutschen* (Zf. f. dt. Bildung 16, 1942, s. 175).

<sup>9</sup> u Beckera. *Mindestmaß* s. 146.

<sup>10</sup> Tato skupina substantiv nemá v tabulkách deklinačních paradigmat pevné místo. Naše učebnice pro střední školy ji řadí k „smíšenému“ sklonění, některé německé, např. uvedená *Deutsche Sprache* k „silnému“ a Machtovo *Richtig deutsch* (z r. 1941) dokonce k „slabému“ sklonění. — I jinde pozorujeme nejednotnost v zařazení substantiv k určitému deklinačnímu typu, srv. atribuci feminin typu die Frau k „silnému“ sklonění v *Deutsche Sprache*.

<sup>11</sup> Viz pozn. 1, s. 153 n.

<sup>12</sup> Zora Rampasová, *Jak lze v jazykovém vyučování využít „vzorových větných modelů“ k zlepšení řečových dovedností*, CJ 9, 1961/62, s. 400—407.

<sup>13</sup> *Sprachlehre I*, Lipsko 1941.

<sup>14</sup> *Hundert Thesen* (viz pozn. 2), teze č. 3

<sup>15</sup> Srv. Viliam Schwanzer, *Tvaroslovie — súčasť gramatiky*, cyklostylovaný referát z konference čs. lingvistů — mod. filologů v Liblicích v r. 1954.

<sup>16</sup> Srv. Franz Graehn, *Vor neuen Methoden im Sprachunterricht?*, *Deutschunterricht* 12, 1962, s. 101

<sup>17</sup> v diskusním příspěvku, *Voprosy terminologii*, Moskva 1961, s. 216.

### ZUR FRAGE DES GRAMMATISCHEN UND „TERMINOLOGISCHEN MINDESTMASSES“ IM DEUTSCHUNTERRICHT

Die Reorganisation des tschechoslowakischen Schulwesens, die mit dem Aufbau einer neuen Gesellschaft zusammenhängt, hat zur Folge, dass man dem schulmässigen Fremdsprachenunterricht nicht mehr so viel Zeit wie früher widmen kann; folglich muss man solche Methoden anwenden, die höchsten Nutzeffekt verbürgen. Daher ist es unumgänglich, ein Mindestmass an Sprachlehre — ungefähr im Sinne der Arbeiten von Henrik Becker — weiter auszubauen und zu vertiefen; der Verfasser bringt hierzu einige Anregungen. Hand in Hand mit diesem Problem geht die Frage einer Vereinfachung und Verminderung der grammatischen Terminologie — eine Aufgabe, mit der sich in erster Linie die deutsche Schule zu befassen hat, denn die tschechische grammatische Terminologie ist im wesentlichen stabilisiert, während sich deutsche Schulsprachlehren gegenüber Versuchen um eine neue Auffassung der Grammatik (und gleichzeitig der Terminologie, z. B. bei Becker, Glinz) ziemlich teilnahmslos verhalten. Allerdings ist es strittig, ob derartige Neuerungen das alte System entscheidend verbessert und ersetzt haben. Nach Ansicht des Verfassers kann man auch mit der herkömmlichen Terminologie gut arbeiten, obwohl der Wunschtraum eine solche Terminologie wäre, in der die Termini die ganze Funktion der zu benennenden grammatischen Erscheinungen erfassen könnten. Die Frage der grammatischen Terminologie bedeutet jedoch nach Meinung des Verfassers kein erstrangiges Problem, mit dem sich die methodische Praxis befassen müsste — ein solches Problem ist unter den gegebenen Bedingungen die Frage des Mindestmasses an Sprachlehre.

